

De la Niceea la Creta. Devenirea *ethos*-ului ortodox

Introducere în teologia ortodoxă pentru Seminarul vicarilor din Biserica Evanghelică

Luni, 9 octombrie 2023

Modul de abordare pe care l-am ales este *particularizarea generalului prin specific*. Ce înseamnă aceasta? Că nu putem doar vorbi despre idei generale fără să privim la particular; particularul confirmă generalul, așa că nu vom vorbi doar despre idei în general, de genul „în Ortodoxie e așa sau așa, noi credem așa sau așa....” fără să dăm un exemplu clar, ci invers, plecând de la câteva exemple clare vom încerca să generalizăm niște direcții.

De acea vom privi niște exemple concrete din istorie, sfinți, sinoade, reguli, canoane, liturghie pentru a putea înțelege care sunt liniile generale ale *ethosului ortodox*. Înțelegerea acestor linii vă va ajuta mai departe să înțelegeți de ce ortodocșii acționează într-un fel sau altul, chiar să anticipați unele reacții și să puteți comunica mai bine din punct de vedere ecumenic. Sper, de asemenea, să găsiți în această prezentare și unele aspecte teologice care să vă ajute să creșteți în **cultura teologică** și poate chiar în **viața spirituală**.

Întrucât ne îndreptăm spre marele jubileu ecumenic al anului 2025 (**1700 de ani de la Niceea**) – am considerat necesar să plec în reflecția noastră asupra realității ortodoxe de la evenimentul-cheie Niceea, acest eveniment care ne unește pe toți și să ajungem la **Sinodul din Creta din 2016**, cel mai recent și important eveniment inter-ortodox.

1. Perspectiva ortodoxă asupra istoriei Bisericii. Premise ale unui *ethos* ortodox

Întâi de toate cum s-ar putea defini *ethos*-ul:

- Un specific cultural al unei colectivități
- O natură intimă
- Un fel de a acționa înrădăcinat atât de adânc încât acțiunea are loc instant, fără a avea neapărat o reflecție decizională
- Un sistem de valori după care te ghidezi

Vom începe prin a arunca o privire asupra istoriei Bisericii Universale din perspectivă ortodoxă, încercând să surprindem acele aspecte care să ne ajute la construirea *ethosului* ortodox.

1.1. Primele 3 secole.

Persecuțiile

- O perioadă caracterizată de sentimentul iminenței eshatologice, încurajat de persecuția imperială. Împărăția lui Dumnezeu în conflict cu lumea (Imperiul Roman), **Împăratul= Antihrist**; refuzul cultului împăratului era una din cauzele principale ale persecuției.
- În același timp trebuie să vorbim despre o paradigmă, un raport între tensiunea eshatologică și refuzul cultului împăratului care era și refuzul societății romane până la un anumit punct. Iminența sfârșitului încuraja rezistența în fața cultului împăratului. (chiar și căsătoria era uneori refuzată datorită ideii de imediată revenire a Domnului pe pământ)
- Suferința martirilor care impresiona împreună cu sentimentul puternic de iminență și de **tensiune eshatologică** (deci sentimentul de revedere imediată) au constituit bazele pentru **cultul martirilor**, care va evolua mai târziu în **cultul sfinților**. Idee revenirii imediate pe pământ a lui Iisus cu toți acești martiri în slavă a contribuit la a păstra vie memoria lor, la a-i păstra pe ei vii într-un anumit fel.
- În această perioadă nu putem vorbi cu adevărat de o *Biserica* din punct de vedere instituțional. Ci de *Biserici locale*, care întrețineau legături de corespondență, de susținere reciprocă financiară etc. Putem vorbi de o conștiință de pluralism eclezial impus chiar de condițiile de persecuție.

1.2. Secolele IV-VIII.

Schimbarea paradigmei *Eshatologie* – *Împărat*.

Redactarea credinței creștine sub supervizare imperială

Importanța crescândă a monahismului

Procesul centralizator

- Începutul acestei perioade (deci începutul secolului IV) este caracterizat și de o criză teologică a întârzierii *Parusiei*. Golul creat de această criză va fi umplut de noua atitudine binevoitoare a Împăraților Romani, care va duce la o schimbare profundă de paradigmă în relația *Împărăția lui Dumnezeu - cultul împăratului*.
- Toți istoricii coincid asupra importanței **Edictului de la Milano din februarie 313** care promulgă toleranță religioasă pentru creștini, favoruri etc. Dar va fi **Edictul de la Tesalonic 27 februarie 380**, prin care Teodosie I a declarat credința niceeană ca fiind religie de stat cu adevărat important.
- Prin Edictul de la Milano sau cel de Tesalonic, prin organizarea primului Sinod Ecumenic - 325, prin implicarea armatei imperiale în **persecutarea și exilarea arienilor** sau a oricărui fel de „eretici”, prin implicarea autorităților imperiale în uniformizarea datei Paștilor creștinii au căpătat o cu totul altă imagine despre rostul și rolul Împăratului.

1.2.1. *Cultul imperial* devine un instrument al teologiei creștine

- Mai presus de toate, paradoxal, prin disponibilitatea lui Constantin de a renunța la *cultul împăratului*, el **salvează cultul împăratului**. Cultul împăratului va continua, însă în alte forme:

- a) Împăratul va umple spațiul spiritual, cultural, de așteptare a *Parusiei*. Împărăția lui Dumnezeu vine prin construirea unei societăți creștine, prin creștinarea societății romane imperiale, nu prin opoziția martirică și implicarea supranaturală a revenirii lui Iisus pe pământ.
 - b) Împăratul va avea un loc particular în orizontul spiritual creștin și chiar în cultul creștin. Totul a fost posibil datorită **reinterpretării cultului împăratului**. Dacă până la „creștinarea” cultului împăratului, împăratul era considerat zeu acum este considerat o persoană providențială prin care lucrează Dumnezeu, apărător al credinței și „sfânt”. Vorbim despre o **retrogradare de la „zeu” la „sfânt”**, dar această *retrogradare* a făcut posibilă în realitate coabitarea *cultului împăratului* cu **monoteismul creștin**.
 - c) **Noțiunea de sfânt** dată împăraților a fost disponibilă datorită cultului martirilor și **cultului monahilor, călugărilor**. => se confirmă și importanța acestei categorii teologice. *Sfântul* (atribuită până atunci apostolilor, martirilor și călugărilor din deșert) a fost cea mai înaltă categorie de sacralitate care putea fi acordată împăratului fără ca cei care erau creștini să simtă că trădează monoteismul creștin sau istoria creștină a primelor trei secole. Împărații vor fi de asemenea denumiți și „întocmai cu Apostolii”.
- ⇒ Viața politică, conceptele de Împărat și Imperiu, au intrat în această perioadă într-un **proces de integrare în teologie și în liturghie**.
- ⇒ „Încreștinarea” simbolurilor religioase și imperiale. Cazul Cristogramei, având originea în simbolul păgân al Împăratului ca Zeul Soare.
- ⇒ Importanța tot mai mare a episcopilor – funcția de episcop devine o funcție imperială, episcopiile organizate conform organizării regionale imperiale.

1.2.2. Sinodul Ecumenic de la Niceea (325) - primul => creează Tradiție

Meritul autentic al lui Constantin este susținerea logistică a Sinodului din Niceea care a avut două obiective principale: clarificarea teologică a **termenilor Întrupării cristologice și unificarea datei calendarului**. O chestiune dogmatică deci – căutarea înțelegerii și a purificarea cristologice (Hristos Dumnezeu adevărat și om adevărat *homo-ousios*) și una practică ce ține de cult: data Paștelui. Nu intrăm în detalii istorice, deoarece le cunoașteți, doar ce consider important pentru liniile *ethosului ortodox*.

Câteva repere importante:

- **Noutatea absolută de la Niceea => Susținerea politică**, prima întâlnire creștină sub supervizarea imperială.

- Modul cum au fost așezați episcopii a fost copiat după Senatul roman cu diferența că în locul statuii zeiței Victoriei, între împărat și episcopi a fost pusă Biblia (evanghelia)
- Votul prin majoritate.
- Rezolvarea conflictului Hristologic prin introducerea unui termen care NU se află în Biblie. (ceea ce se va întâmpla și la Sinodul II Ecumenic de la Constantinopol, se va schimba chiar versetul din Biblie despre Duhul Sfânt)
- Arienii contestau tocmai caracterul acesta de „schimbarea a credinței” prin introducerea unor termeni *noi* pentru teologie; *nou* în acea perioadă însemna nebiblic. Termenul a fost propus de **Sfântul Atanasie**, care pe atunci era diacon și îl însoțea
- Ce însemna de fapt definirea clară a acestei realități a Întrupării lui Dumnezeu. => însemna începutul reflecției asupra unei realități a vieții spirituale: *theosis*, îndumnezeire.

Și acum să revenim la chestiunea monahismului și cum spiritualitatea monastică și Sinodul Ecumenic de la Niceea s-au influențat reciproc. Aceasta, ca să înțelegem de ce este așa de importantă în Biserica Ortodoxă Spiritualitatea monastică.

1.2.3. Chestiunea *monahismului*

Fundamental, din punctul de vedere al filosofiei teologice, ***monahismul este o altă formă a de rezolva criza întârzierii Parusiei***, aplicarea împărăției lui Dumnezeu care întârzie în viața proprie, „înainte ca ea să vină”. Monahismul a avut și rolul de a oferi o opțiune creștină „radicală” după încetarea persecuțiilor. Aceasta vorbind din punct de vedere exterior; interior, bineînțeles opțiunea monastică poate să vină din concepție (iubire, atașament total față de idealul creștin, dorința de consacrare a emoționalității și sexualității) sau decepție (dezamăgire, eșec, frici personale).

Sfântul Antonie cel Mare – influențând Conciliul din deșert

Pentru a putea avea o viziune mai clară asupra ideilor din jurul monahismului, dar și **ampluarea implicării călugărilor** în viața Bisericii după secolul IV și relevanța pentru Sinoadele unde se decidea doctrina, aș dori să ne uităm un pic pe exemplul celui mai cunoscut dintre călugări, *Sfântul Antonie cel Mare* numit și *Sfântul Antonie Abatele*.

Care este relevanța lui pentru Niceea și pentru tot ce urmează după în ce privește idea de doctrină și importanța centrală a călugărilor în viața Bisericii, care după Niceea va crește tot mai mult?

Antonie (n. aprox. 251) după moartea părinților săi - avea pe atunci vârsta de 20 de ani -, întrebându-se care este calea lui în viață, a auzit în biserică cuvântul

Evangeliei: „Dacă vrei să fii desăvârșit, du-te de vinde ce ai, dă la săraci și vei avea o comoară în cer! Apoi vino și urmează-mă”, (Matei 19: 21). Antonie a primit acest cuvânt ca și cum îi era adresat lui direct și după ce și-a împărțit averea la săraci, s-a retras în singurătate. A viețuit la început într-o colibă la marginea satului natal (**lupta cu patimile trupului**), sub ascultarea unui alt ascet din regiune, mai vârstnic și mai experimentat (există deja o tradiție monastică, „ideea că înainte era mai profundă credința, acum s-a pierdut”), apoi succesiv într-un mormânt părăsit (**lupta cu frica, lupta cu gândurile pe care le interpretează ca fiind demoni, până când își dă seama că n-au nici o putere asupra lui**), după într-o fortăreață părăsită la marginea deșertului (**lupta cu depresia, cu tristețea**), în locul numit Pispir, unde a și rămas timp de 20 de ani, până în 306, când ucenicii lui îl conving să părăsească acest loc de asceză. În acest moment devine părintele spiritual al multor călugări din diferitele „colonii monastice” din deșerturile Egiptului.

În anul 312 se instalează în deșertul adânc, pe muntele Kolzim (sau Kolzum / Qolzum, nu departe de malul Mării Roșii, unde se găsește azi mănăstirea care-i poartă numele). Aici trăiește până la moartea sa (356) împreună cu doi ucenici, nepărăsind locul decât pentru a-și vizita discipolii sau pentru a face o a doua călătorie la Alexandria, spre a-l susține pe Atanasie, persecutat de partidul pro-arian.

Viața lui a fost **scrisă de ucenicul lui, Sfântul Atanasie cel Mare**.

Ce elemente importante pentru *ethosul* ortodox reies din viața lui izolată închinată luptei cu gândurile, cu patimile trupului?

- a) Am vorbit despre această *theosis*, îndumnezeire. Proces în viața spirituală de a obține harul lui Dumnezeu în ființa omenească. Această idee este perfect compatibilă cu învățătura *homoousios* de la Niceea.
- b) Succesul în viața ascetică pe care îl vede Atanasie la maestrul lui spiritual, Sf. Antonie, îi întipărește clar în minte ideea ca *theosis* este ceva posibil. Sf. Atanasie luptă cu gândurile (**înțeleși ca demoni**), cu depresia, cu frica, cu ispitele trupului și reușește să ajungă la un echilibru în toate. Un echilibru între viața din afară (raportarea la persoane) și echilibrul interior. Ideea aceasta că poți ajunge să ai control prin asceză (exercițiu) asupra minții și asupra trupului va confirma ideea prezenței lui Dumnezeu în ființa umană => conduce spre realitatea întrupării, realitatea procesului de *theosis*. Dumnezeu s-a făcut om => Iisus Hristos este *homo-ousios* cu Tatăl, Dumnezeu adevărat, nu un semizeu.
- c) Pentru Atanasie, care participă la Niceea, Antonie, învățătorul lui spiritual este *typos*-ul credinței niceene și confirmarea că întruparea este într-adevăr posibilă.
- d) Prin victoria politică a lui Constantin, succesul creștinismului în viața politică a imperiului => victoria creștinismului în general. Însă, prin victoria spirituală ascetică, a ascetului în deșert => victoria credinței juste, *ortodoxe*.
- e) Ideea că **nu orice fel de creștinism e bun**, DOGMA contează.
- f) După Sinodul de la Niceea, dogma (**ce profesează Constantin**) devine mai important decât viața sa personală (**cum trăiește Constantin**). Fundamentarea

- canonizării nu neapărat pe „calitatea” vieții creștine, cât pe „ortodoxia” credinței pe care mărturisit-o și pe care a susținut-o politic.
- Ideea întrupării de la Niceea a dus la ideea că tot ceea ce ține de om poate fi încreștinat: cultura umană, viața politică, toate aspectele societății. De aceea, și **viața liturgică** va evolua tot sub supervizare imperială și va include clar elemente care fac trimitere la **sacralitatea împăratului**.
 - g) Prin introducerea unor termeni noi pentru explicitarea credinței, se arată că Biblia nu era pentru părinții Bisericii din acea perioadă cel dintâi și din urmă criteriu. Biblia avea un loc important, egal însă imnurile liturgice deja încetățenite, probabil cu oarecare tradiție orală care acum începea să fie pusă în scris și să constituie Tradiția cu *T* mare.
 - h) Succesul lui Atanasie la Niceea era și succesul monahismului, care va începe să aibă un loc important în viața Bisericii. Tradiția monastică va fi văzută ca o „rețetă de succes”, de acum Tradiția cu *T* mare va însemna și totalitatea tehnicilor spirituale probate care au avut succes. Antonie (deci monahismul) este rețeta de succes care te duce la ortodoxie (dreapta credință)... Bunul renume de după Niceea al monahilor va duce ca până în sec. VII-VIII în Răsărit să se încetățenească obișnuința ca fiecare oraș să-și aducă un călugăr din deșert pentru a le deveni episcop.

După acest model vor urma alte Sinoade, în total vor fi 7.

1.2.4. Creșterea **importanței scaunului episcopal de Constantinopol**

- La Conciliul II Ecumenic (381) deja, din cauza importanței episcopului de Constantinopol (care acum era capitală), scaunul de Constantinopol devine Arhiepiscopie și Patriarhie, având statul mai important decât celelalte scaune patriarhale de Alexandria și Ierusalim, însă după Roma.
- ⇒ La finalul secolului IV aveam Pentarhia, 5 scaune patriarhale: Roma, Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim.
- La Conciliul IV Ecumenic (451) scaunul patriarhal de Constantinopol este ridicat la aceeași demnitate cu Roma (canonul 28), primind și teritorii care până atunci aparțineau Romei și dreptul ca orice popor/teritoriu nou va fi încreștinat să intre automat sub jurisdicția Constantinopolului, devansând practic Roma. Acesta va fi de fapt începutul ciocnirii între două feluri de autoritate bisericească: cea conferită de **sucesiunea apostolică** și cea conferită de **importanța politică**.
(conflict încă actual)

După acest Conciliu IV-lea ecumenic se vor despărți mai multe Biserici locale în întregime sau parțial de această mișcare a *creștinismului imperial* (denumit pe atunci creștinism *melkit*). Aceasta se vor constitui în așa numitele Biserici Ortodoxe Orientale: Patriarhia Coptă (Mare parte din vechea Patriarhie a Alexandriei), Patriarhia Siriană

(Mare parte din vechea Patriarhie a Antiohiei), Biserica Armeană (în întregime), Biserica Etiopiană (în întregime) etc., Biserici care în realitate în ethosul lor rămân foarte apropiate de ceea ce cunoaștem noi astăzi ca Biserica Ortodoxă din Europa de Est și Balcani, chiar dacă recunosc doar primele trei Sinoade Ecumenice. Ceea ce confirmă că fundamentul *ethos*-ul eclezial s-a format la Niceea și imediat după, în perioada de receptare.

1.3. Divizarea între Răsărit și Apus

Câțiva factori care au favorizat divizarea:

- 395: moartea lui Teodosie, ultimul împărat care a domnit peste întregul Imperiu.
- 476-480: căderea Imperiului Roman de Apus sub triburile germanice, aceasta a dus de fapt la creșterea statutului Papei.
- Conflictul a două tipuri de ecleziologie
- Chestiunea încreștinării slavilor
- 858-886: Patriarhul Fotie intră în conflict cu Roma din cauza controversii pentru jurisdicția Bulgariei, câștigă Constantinopolul care numește un Arhiepiscop pentru Bulgaria. (țarul Boris fin al Împăratului bizantin)
- La fel pentru triburile proto-ruse: Kiev, în 988 botez în masă în râul Nipru, se înființează Mitropolia de Kiev, în cadrul Patriarhiei Ecumenice.
- 1054: excomunicarea reciprocă. Din cauză că la această celelalte scaune patriarhale din Orient erau deja sub stăpânire arabă, conflictul bisericesc Occident-Orient a fost monopolizat la un conflict între două scaune patriarhale Roma-Constantinopol.
- 1202-1204: Cruciada a IV-a; 1204: asaltul asupra Constantinopolului și instalarea unui Patriarh latin pentru 60 de ani. Răsăritenii au avut surpriza să vadă că **occidentalii practic nu îi mai recunoșteau ca fiind creștini autentici !!!**

Cea mai cunoscută încercare de unire: 1438-9: Conciliul de la Ferrara-Florența.

Anul fatidic **mai 1453: căderea Constantinopolului sub turci.**

Prima împietrire: Șocul cuceririi și imposibilitatea dezvoltării teologiei precum înainte, în primul mileniu a contribuit la crearea unui spirit de nostalgie puternică față de trecut care s-a manifestat în sentimentul că Biserica Ortodoxă este nu (mai) o **creatoare de tradiție** ci o **păstrătoare de tradiție**. S-a și decis că primele opt secole vor constitui epoca patristică și toată atenția spirituală, teologică este spre trecut. Ca o comparație, așadar Biserica Ortodoxă intră într-un spirit tradiționalist de păstrare, de orientare spre trecut înainte de apariția Reformei protestante.

„Întruparea nu se limitează la cei 33 de ani petrecuți de Hristos pe pământ.”

Secolele XVI-XVIII

1.4. Încercări de absorbire/ unire cu Roma

- Bizanțul începe să piardă din putere
- Încep încercările de unire conform ecleziologiei romane:
- Ferrara-Florența 1438-9
- 1581: Înființarea primului Colegiu la Roma care să fie specializat pe unirea ortodocșilor cu Roma
- 1596: Unirea de la Brest-Litovsk -> Biserica Greco-Catolică Ucraineană de azi
- 1701: Unirea de la Alba-Iulia -> Biserica Greco-Catolică Română din Transilvania de azi

1.5. Câteva simpatii protestate

- 1573: corespondență între teologii de la Tübingen și Patriarhul Ecumenic Jeremia al II-lea
- 1629: *Mărturisirea* Patriarhului Kiril Lukaris, influențată de idei calvine
- 1642: Sinodul de la Iași, Catehismul lui Petru Movilă.
- Sentimentul de convergență cu lumea anglicană

1.6. Sec. XVIII. „Iluminismul” ortodox. Întoarcerea la surse

În sec. XVIII Sf. Nicodim de la Muntele Athos (1749-1809) începe să traducă opere monastice și spirituale din primele secole, pentru a întări identitatea ortodoxă care se clătina între presiunea de unire cu Roma sau simpatii protestante.

El vorbește despre **ÎNTOARCEREA LA SURSE/ ÎNTOARCEREA LA PĂRINȚI**

FILOCALIA: PĂRINȚII DEȘERTULUI + SCRIERI ALE PĂRINȚILOR GRECI DIN PRIMELE 8 SECOLE.

IDENTITATEA FINALĂ: conștiința cu care Biserica Ortodoxă va intra în sec. XIX care va constitui secolul eliberării de turci și înființării de Biserici naționale.

⇒ **A DOUA ÎMPIETRIRE**

1877-78 – eliberarea României

1885 – autocefalia BOR

1922 – anul desființării Imperiului Otoman

